

Janusz Umiński

Zagospodarowanie turystyczne w regionie kujawsko-pomorskim w aspekcie historycznym

słowa kluczowe: turystyka, stacje wodne, schroniska, domy wycieczkowe, campingi, PTTK

Wstęp

U schyłku XIX w., gdy w skali światowej zaczął rozwijać się masowy ruch turystyczny, pojawiły się też pierwsze stowarzyszenia zajmujące się organizacją turystyki.

W Europie Zachodniej w XVIII w. powstały pierwsze luksusowe gospody-hotele, w Polsce zaczęto je budować dopiero w początkach XIX w. Korzystny dla rozwoju hotelarstwa był okres Księstwa Warszawskiego, potem Królestwa Polskiego (np. w 1826 r. w Warszawie było już dziewięć hoteli). Natomiast w małych miejscowościach zagospodarowanie turystyczne ograniczało się wtedy do niewielkich zwykłych pensjonatów.

Pierwsze prymitywne schronisko, w formie drewnianego schronu, wzniesiono w górach w 1806 r. w związku z pobytem na Babiej Górze palatyna Węgier arcyksięcia Józefa Habsburga. Pierwsze niezagospodarowane schronisko powstało nad Morskim Okiem w 1823 r. Emanuel Homonlacs (Homolacz), właściciel Zakopanego, wybudował *dla wygody podróżnych* szopę z desek, a w 1836 r. jego bratanek Edward Homolacs – drewniany, zrębowy schron z kuchnią, który dwa lata później został zniszczony przez pożar.

Założenia budowy schronisk i schronów opracowały dopiero Towarzystwo Tatrzańskie i Polskie Towarzystwo Krajoznawcze. Stały się one pierwszymi budowniczymi i gospodarzami tego typu obiektów służących turystom w końcu XIX w. i w początkach XX w. Pierwszym trwałym schroniskiem w Polsce było zbudowane w 1874 r. przez Towarzystwo Tatrzańskie schronisko nad Morskim Okiem, nazwane później imieniem Stanisława Staszica. Po nim przyszły następne.

PTK wznosiło natomiast domy wycieczkowe na nizinach, głównie w atrakcyjnych krajoznawczo ośrodkach miejskich.

Tematem niniejszego artykułu są początki i rozwój zagospodarowania turystycznego na obszarze województw kujawsko-pomorskiego i pomorskiego. Opis obejmuje okres od końca XIX w., gdy zachodnia część dzisiejszego województwa kujawsko-pomorskiego (południowe Kaszuby, Krajna, Pałuki i zachodnie Kujawy) znajdowała się pod zaborem pruskim, natomiast część wschodnia (wschodnie Kujawy i ziemia dobrzyńska) należała do zaboru rosyjskiego. Zabór pruski obejmował również obszar Kaszub, Kociewia i Powiśla.

Na terenie pozostającym pod zaborem rosyjskim pierwszy i jedyny w regionie oddział PTK powołano 28 marca 1908 r. we Włocławku. Wyjawszy okres okupacji niemieckiej lat 1939-1945, Oddział Kujawski PTTK nadal kultywuje bogate tradycje Kujaw.

W zaborze pruskim prekursorem ruchu krajoznawczo-turystycznego były gniazda „Sokoła”. Pierwsze z nich, powstałe z inicjatywy sekretarza adwokackiego Maksymiliana Gruszczyńskiego (1861-1940), utworzono 10 grudnia 1884 r. w Inowrocławiu¹. W latach 1884-1912 gniazda sokole zorganizowano m.in. w Bydgoszczy (10 października 1886 r.), Toruniu (9 grudnia 1894 r.), Chełmnie (9 lutego 1895 r.), Koronowie (17 marca 1895 r.), Chełmży (28 kwietnia 1895 r.), Grudziądzu (14 października 1895 r.), Wąbrzeźnie (1 grudnia 1895 r.), Świeciu (20 kwietnia 1896 r.), Tucholi (14 września 1913 r.), Brodnicy (25 września 1913 r.), Kruszwicy (16 kwietnia 1893 r.)² i Żninie (20 listopada 1910 r.) oraz w wielu innych miastach, a także wsiach omawianego regionu. Poza działalnością stricte sportową gniazda sokole poprzez szerzenie idei krajoznawstwa uczyły przywiązania do Ojczyzny, zapoznając z jej przeszłością i zabytkami.

Krajoznawstwo i turystykę krzewiło również harcerstwo, którego drużyny, wkrótce po lwowskich założonych w 1910 r., powstawały na Pomorzu i Kujawach, głównie w ośrodkach miejskich. Pierwszą drużynę (skautową) założył w Chojnicach już 11 września 1911 r. Stefan Łukowicz³. Rozwój organizacyjny harcerstwa na Pomorzu w latach 1911-1920 przybliży artykuł Jerzego Szewsa po-

¹ A. Bogucki, *Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” na Pomorzu*, Bydgoszcz 1997, s. 32. Por. także: L. Trzeciakowski, *Kształtowanie się nowoczesnego społeczeństwa miejskiego*, [w:] *Dzieje Inowrocławia*, pod red. M. Biskupa, t. 1 (do 1919 r.), Warszawa – Poznań – Toruń 1978, s. 360-362. Autor tego artykułu przyjmuje jako datę pierwszego zebrania 13 grudnia 1884 r.

² T. Kaliski, B. Kwiatkowska, *Kruszwica w okresie 1772-1918*, [w:] *Kruszwica. Zarys monograficzny*, Toruń 1965, s. 231. Por. też H. Łada, D. Witeczak, *100 lat Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” Nadgoplański w Kruszwicy 1893-1993*, Kruszwica 1993, s. 40.

³ M. Wojciechowski, *W okowach wojny światowej*, [w:] *Dzieje Chojnic*, pod red. K. Ostrowskiego, Chojnice 2003.

święcony 60-leciu powstania harcerstwa polskiego w województwie bydgoskim⁴. Od 1912 r. kolejno powstawały drużyny w Chełmnie, Inowrocławiu, Nakle, Świeciu i Włocławku, a w 1917 r. w Bydgoszczy⁵ oraz w Toruniu. W latach 1912-1914 harcerze uczestniczyli w krajoznawczych obozach wędrownych, ucząc się praktycznego terenoznawstwa, a także zwiedzili Warmię i Mazury, Kaszuby oraz Pomorze Zachodnie. Wielu z nich później walczyło i zginęło w powstaniu wielkopolskim 1918-1919.

Początki działalności turystycznej w Bydgoszczy można wiązać z istnieniem w mieście *Deutscher Wandervögel Bromberg* i *Deutscher Wanderverein*⁶. Jedną z form praktycznego uprawiania turystyki były od połowy XIX w. wyjazdy do podbydgoskich miejscowości na letniska, wycieczki do lasu Gdańskiego i do Rynkowa, na planty wzdłuż ciągu Kanału Bydgoskiego, do Brdujścia, gdzie bawiono się w restauracjach i kawiarniach.

W Bydgoszczy mieszkali też członkowie założonego w 1873 r. Towarzystwa Tatrzańskiego, m.in. Teofil Magdziński, Melchior Wierzbicki, Michał Hoppe, Władysław Dziurla i Roman Stobiecki. Poprzez tzw. instytucję delegatów (objmującą średnio obszar 2-3 ówczesnych powiatów) stawali się członkami TT. Dla powiatów bydgoskiego i szubińskiego funkcję delegatów pełnili Julian Brzeski z Krotoszyna pod Barcinem i Teresa Jabłkowska z Lubostronia⁷.

Na Kujawach pierwsze drużyny skautowe zorganizowane zostały w Inowrocławiu. Przed I wojną światową powstała męska drużyna skautowa, a w styczniu 1918 r. drużyna żeńska im. Generalowej Zamoyskiej⁸. Następnie tworzono w Kruszwicy, Pakości, Barcinie, Kcyni. Na Pomorzu i Krajnie drużyny powstały w latach 1911-1916, głównie przy gimnazjalnych kołach Towarzystwa Tomasza Zana: w Brodnicy, Chełmnie, Chojnicach, Grudziądzu, Nakle i Świeciu⁹. Pierwsza drużyna harcerska w Bydgoszczy powstała 8 sierpnia 1917 r.

⁴ J. Szew, *Pierwsze drużyny harcerskie na Pomorzu*, „Magazyn Pomorze”, 1-15 września 1971, nr 17 (359), s. 2. J. Szew w swoim artykule przyjmuje jako datę powstania drużyny harcerskiej w Chojnicach dzień 5 września 1911 r.

⁵ Pierwsza drużyna harcerska w Bydgoszczy powstała z inicjatywy druha Jana Wierzejewskiego (1884-1937), drukarza (linotypisty) w drukarni „Dziennika Bydgoskiego”, który 8 sierpnia 1917 r. w salce parafialnej przy kościele pw. Świętej Trójcy zorganizował pierwszą drużynę skautów im. Stanisława Staszica.

⁶ J. Umiński, *Deutscher Wanderverein*, [w:] *Encyklopedia Bydgoszczy*, t. 1, Bydgoszcz 2011, s. 352.

⁷ J. Umiński, *Z historii oddziałów PTT na Kujawach i Pomorzu*, „Wierchy” 66:2000 [wyd. 2001], s. 133-146.

⁸ L. Trzeciakowski, dz. cyt., s. 347-393.

⁹ Z. Kurek, *Polski ruch sportowy pod zaborem pruskim na Kujawach Zachodnich i Pomorzu w latach 1884-1920*, [w:] *100 lat sportu na Kujawach i Pomorzu*, pod red. prof. dr. hab. W. Jastrzębskiego, s. 25.

W Toruniu z organizacji sportowych działały niemieckie Towarzystwo Gimnastyczne (*Turnverein*) i Towarzystwo Wioślarskie (*Ruderverein*)¹⁰. 9 grudnia 1894 r. zostało założone w mieście gniazdo Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”¹¹.

Jak już wyżej wspomniano, początki ruchu turystyczno-krajoznawczego na obszarze Kujaw wschodnich należy wiązać z powołaniem w 1908 r. oddziału PTK we Włocławku.

Żadne z wymienionych stowarzyszeń sportowych czy turystycznych nie prowadziło jednak oficjalnie obiektu o charakterze hotelarskim czy pensjonatowym.

Lata 1920-1939

Propagując idee krajoznawstwa, walory przyrodniczo-historyczne i piękno obiektów zabytkowych w regionie działacze PTK nie zapominali o potrzebie ułatwienia ich oglądu poprzez zabezpieczenie potencjalnym turystom odpowiedniej bazy noclegowej.

Większość obiektów turystycznych budowano w górach, na nizinach głównie nad rzekami i jeziorami. Były to stacje wodne z przystaniami. Po 1930 r. schroniska górskie wznoszono głównie na obszarze wschodnich Karpat. Tu też najlepiej rozwinięta była sieć schronisk szkolnych, również PKP preferowały w swej ulgowej taryfie tereny wschodnie¹².

W 1920 r., wraz z odzyskaniem Pomorza oraz ziemi chełmińskiej i michałowskiej, utworzono województwo pomorskie ze stolicą w Toruniu. Większa część Krajny i Kujawy zachodnie z Bydgoszczą i Inowrocławiem pozostały w Wielkopolsce, w województwie zwanym odąd poznańskim, a Kujawy wschodnie z Włocławkiem i ziemią dobrzyńską włączono do województwa warszawskiego. W ramach obrony polskiego Pomorza, na mocy ustawy z 12 czerwca 1937 r. z dniem 1 kwietnia 1938 r. wydatnie poszerzono obszar województwa pomorskiego, włączając do niego północne i wschodnie części województwa poznańskiego: część Krajny i Pałuk oraz Kujawy zachodnie z Bydgoszczą i Inowrocławiem, a z województwa warszawskiego Kujawy wschodnie z Włocławkiem i ziemią dobrzyńską (powiaty lipnowski i rypiński). W efekcie powstało tzw. Wielkie Pomorze, obejmujące obszar 25 400 km². Równocześnie wyłączono z województwa pomorskiego powiat działdowski i włączono do województwa warszawskiego.

W lutym 1945 r. reaktywowano województwo pomorskie ze stolicą w Toruniu, ale już 17 marca 1945 r. stolicę województwa przeniesiono do Bydgoszczy.

¹⁰ M. Wojciechowski, *W czasach drugiej Rzeczypospolitej (1920-1939)*, [w:] *Toruń dawny i dzisiejszy. Zarys dziejów*, pod red. M. Biskupa, Warszawa-Poznań-Toruń 1983, s. 462.

¹¹ A. Bogucki, dz. cyt., s. 54-74.

¹² J. Węgrzynowicz, Z. Kulczycki, *Kształtowanie i rozwój idei turystycznych w Polsce*, [w:] *Ziemia 1975-1976. Prace i materiały krajoznawcze*, s. 9.

Niebawem też, po zakończeniu walk o wyzwolenie środkowej i północnej części województwa pomorskiego i b. Wolnego Miasta Gdańska, 30 marca 1945 r., utworzono województwo gdańskie, do którego włączono północną część Pomorza z Kościerzyną i Starogardem oraz stolicą w Gdańsku. Województwo pomorskie objęło natomiast jedynie południowe tereny Pomorza z fragmentem Kaszub (rejon Chojnic i Czerska), ziemie chełmińską i michałowską, Krajnę i ziemię dobrzyńską oraz całe Kujawy. W 1950 r. zmieniono nazwę województwa pomorskiego na bydgoskie, a w 1975 r. podzielono je na trzy: bydgoskie, toruńskie i włocławskie. Natomiast na początku 1999 r. weszła w życie kolejna reforma podziału administracyjnego. Ustawą z dnia 24 lipca 1998 r. o wprowadzeniu trójstopniowego podziału terytorialnego państwa (Dz. U. nr 96, poz. 603) z dniem 1 stycznia 1999 r. utworzone zostało nowe województwo kujawsko-pomorskie. Siedzibę wojewody i urzędu wojewódzkiego ustanowiono w Bydgoszczy, marszałka i sejmiku wojewódzkiego w Toruniu. W ten sposób nawiązano do granic i kształtu byłego woj. bydgoskiego z początku 1950 r. – bez ówczesnych powiatów chojnickiego i nowomiejsko-lubawskiego, ale z wielkopolskimi powiatami mogileńskim i znińskim.

Po odzyskaniu w 1920 r. niepodległości na Pomorzu i Kujawach nastąpił również dynamiczny rozwój organizacji turystyczno-krajoznawczych, a w ślad za tym stopniowy proces uruchamiania bazy turystycznej. Obiekty noclegowe przeznaczone dla potrzeb turystów powstawały zwłaszcza w miastach.

W Bydgoszczy powstały oddziały Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego (1920), Polskiego Touring Klubu (1928), Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego (1938) oraz Bydgoski Klub Narciarzy (1932)¹³ i Związek Popierania Turystyki (1935)¹⁴.

Schronisko turystyczne PTK w Bydgoszczy utworzone w 1923 r. mieściło się przy Nowym Rynku 1, w domu administrowanym przez magistrat. Dysponowało 44 miejscami noclegowymi. Kierował nim działacz oddziału, wybitny krajoznawca i fotografik Piotr Wiszniewski (1890-1966). Schronisko nie spełniało odpowiedniego standardu i zostało zlikwidowane po uruchomieniu Miejskiego Domu Turystycznego 1938 r.

Miejski Dom Turystyczny w Bydgoszczy zorganizowany został w latach 1937-1939 przez Zarząd Miejski, przy poparciu Związku Popierania Turystyki w Bydgoszczy, przy ul. Zygmunta Augusta 14. Wzrost potrzeb na usługi

¹³ J. Umiński, *Bydgoski Klub Narciarzy (BKN)*, „Kronika Bydgoska” 2015, t. 36, s. 227-238.

¹⁴ Do organizacji turystycznych w Bydgoszczy należało w roku 1938 ok. 700 osób, głównie spośród inteligencji i wolnych zawodów. Baza noclegowa liczyła ok. 400 miejsc. Dorobek organizacyjny i materialny turystyki uległ zniszczeniu podczas okupacji, zginęło też wielu działaczy.

turystyczne spowodował przekazanie przez Zarząd Miejski na potrzeby turystów willi zlokalizowanej w bezpośrednim sąsiedztwie Dworca Głównego PKP przy ul. Zygmunta Augusta 14, mieszczącej dotąd Dom Czeladzi i Bursę Terminatorów. Schronisko, dysponujące 100 miejscami noclegowymi i wyposażeniem według nowoczesnych wymogów, po generalnym remoncie i adaptacji, które pochłonęły 30 000 złotych, oddano do użytku na inaugurację sezonu turystycznego 16 maja 1937 r. Uroczyste uruchomienie Miejskiego Domu Turystycznego odbyło się 17 lipca 1938 r. w ramach Tygodni Bydgoszczy, organizowanych od 1937 r. przez Związek Popierania Turystyki w Bydgoszczy oraz Ligę Popierania Turystyki. Zgodnie z regulaminem Dom służył w pierwszym rzędzie, zgodnie z regulaminem, członkom towarzystw turystyczno-krajoznawczych i związków popierania turystyki oraz uczestnikom wycieczek szkolnych. Turyści nocowali w pokojach jedno-, dwu-, cztero- i dziesięcioosobowych, w obiekcie był też pokój wypoczynku dziennego (pobyt w godz. od 7.00 do 22.00 był bezpłatny), bufet, ciemnia fotograficzna, a w suterenie kuchnia turystyczna. W obiekcie mieściły się też biura Związku Popierania Turystyki w Bydgoszczy, referatu prasowo-turystycznego Zarządu Miejskiego oraz sekretariat miejscowego Zarządu Oddziału PTK. Do dyspozycji turystów oddano też przyległy ogród. Koszt noclegu wahał się w zależności od standardu wyposażenia pokoju od 0,50 do 2,00 zł. Budynek uległ zniszczeniu podczas bombardowania przez lotnictwo niemieckie rejonu Dworca Głównego PKP w dniu 2 września 1939 r. Od roku 1926 turyści przybywający do miasta korzystali także z kwater prywatnych, a od roku 1931 r. również z pomieszczeń w stacji wodnej (8 miejsc) i w Miejskim Żeńskim Katolickim Gimnazjum Humanistycznym przy ul. ks. Stanisława Staszica 4 (20 miejsc)¹⁵.

W Toruniu Oddział PTK powstał na wiosnę 1921 r. Pierwsze zebranie organizacyjne, *którego celem było założenie Oddziału, odbyło się w dniu 28 maja 1921 r.* Wybrano wówczas niepełny Tymczasowy Zarząd Oddziału, a formalne utworzenie Oddziału nastąpiło w pierwszych dnia czerwca 1921 r.¹⁶ Wśród rozległej działalności wycieczkowej, odczytowej, propagandowej, fotograficznej i przewodnickiej Zarząd Oddziału widział jako ważne zadanie odpowiednie zakwaterowanie turystów przybywających do Torunia, zwłaszcza od 1926 r.¹⁷

¹⁵ Informator Turystyczny Związku Polskich Towarzystw Turystycznych, Warszawa 1933, s. 121.

¹⁶ K. Przybyszewski, *Dzieje Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego Oddział w Toruniu w latach 1921-1939*, „Rocznik Toruński” 1979, R. 14, s. 229-260.

¹⁷ „Wzrastająca z roku na rok liczba przybywających do Torunia wycieczek postawiła przed Oddziałem problem budowy schroniska. Sprawa jego budowy referowana była po raz pierwszy na walnym zebraniu Oddziału w dniu 30 stycznia 1928 r. K. Przybyszewski, dz. cyt., s. 242.

Od 1927 r. czyniono starania o przydzielenie przez magistrat toruński bezpłatnej działki pod budowę schroniska. Tymczasowo, wspólnie z Towarzystwem Miłośników Torunia, założono prymitywne schronisko w wynajętym baraku przy ul. Mickiewicza¹⁸. W latach następnych udzielano turystom 50 noclegów w obiekcie przy ul. Przedzamcze 9¹⁹.

Projektowaną budowę własnego schroniska – domu wycieczkowego na 65 turystów (w salach ogólnych i oddzielnych) przy ul. Legionów 24 – rozpoczęto dopiero 11 lipca 1932 r.²⁰ według projektu wykonanego bezpłatnie przez inż. arch. inż. arch. Wierę i Kazimierza Sylwestrowiczów. Finansowego wsparcia na rzecz budowy obiektu, który miał być oddany do użytku przed obchodami 700-lecia miasta Torunia przypadającymi w 1933 r., udzieliło szereg instytucji. Magistrat m. Torunia darował Oddziałowi PTK działkę budowlaną o pow. ok. 750 m² oraz bezpłatnie założył wodociąg i kanalizację, a działająca pod kierunkiem inż. Alfonsa Hoffmanna, dyrektora Pomorskiej Elektrowni Krajowej „Gródek”, Komisja Budowlana Schroniska wykonała w obiekcie bezpłatnie instalacje elektryczne o wartości 1500 zł. W ciągu 14 miesięcy budowa została zrealizowana. Jej ogólny koszt zamknął się w granicach ok. 50 000 zł. Uroczyste otwarcie z udziałem prezesa honorowego Rady Głównej PTK Aleksandra Janowskiego oraz sekretarza Rady Głównej i prezesa Oddziału Warszawskiego odbyło się 24 września 1933 r. podczas I Zjazdu Delegatów Oddziałów Okręgu Pomorskiego²¹.

Oddział PTK w Grudziądzu uruchomił schronisko przy ul. Fortecznej 10 w 1925 r. Dysponowało 40 miejscami noclegowymi. W 1928 r. udzielono 326 noclegów. Od 1931 r. mieściło się przy ul. Lipowej 28 i oferowało 50 miejsc²².

Na terenie Kujaw baza turystyczna sensu stricte sprowadzała się jedynie do Muzeum Kujaw i Ziemi Dobrzyńskiej we Włocławku, wzniesionego w latach 1927-1930 według projektu inż. arch. Stefana Narębskiego, głównie dla potrzeb Muzeum i Biblioteki Publicznej. W otwartym 7 grudnia 1930 r. muzeum pomieszczono również „pokój gościnny”²³.

¹⁸ Tamże, s. 242. Z kolei okresowo mieściło się przy ul. Przedzamcze 9. Oferowało 50 miejsc noclegowych. W 1928 r. w obiekcie udzielono 629 noclegów.

¹⁹ *Informator Turystyczny...*, s. 123.

²⁰ K. Przybyszewski, dz. cyt., s. 249.

²¹ K. Przybyszewski, dz. cyt., s. 250.

²² Wiadomości Krajoznawcze i Turystyczne II:1931, nr 3 (5), s. 1. Wg *Informatora Turystycznego...*, s. 121, mieściło się przy ul. Fortecznej 29, róg Nagórnej 29 i dysponowało 28 miejscami noclegowymi.

²³ Zamyśl budowy gmachu Muzeum Ziemi Kujawskiej powstał z inicjatywy Oddziału Kujawskiego PTK w roku 1925. Na wiosnę 1926 r. przystąpiono do kopania fundamentów, a 29 maja 1927 r. poświęcono kamień węgielny. Budowa gmachu stanowiła osiągnięcie w skali ogólnopolskiej. Spowodowała jednak problemy natury finansowej, związane z koniecznością

Natomiast Oddział PTK w Brodnicy uruchomił w roku 1933 noclegownię na 10 miejsc w miejscowym, działającym od 1930 r., Prywatnym Gimnazjum Żeńskim²⁴, a Oddział PTK w Tucholi prowadził od roku 1936 schronisko wycieczkowe dla młodzieży.

Od 1925 r. na Wybrzeżu działało nowo zbudowane, murowane schronisko PTK w Pucku²⁵. Poświęcono je 15 sierpnia 1925 r. Budowę obiektu – kosztem 25 tys. zł – rozpoczęto w 1922 r. po powołaniu dnia 3 listopada 1921 r. pierwszego nad polskim morzem oddziału PTK. Decyzją Rady Głównej (Krajowej) PTK budowę i eksploatację powierzono Oddziałowi Poznańskiemu PTK. W jego gestii schronisko pozostawało do 1936 r., potem dom przejął jako dzierżawę magistrat pucki.

Do zagospodarowania turystycznego Wybrzeża i Pojezierza Kaszubskiego włączyły się także inne organizacje społeczno-kulturalne i paraturystyczne. Poza Polskim Towarzystwem Krajoznawczym do wnoszenia na obszarze ówczesnego województwa pomorskiego obiektów turystycznych przystąpiło m.in. gdyńskie Ognisko Związku Młodzieży Chrześcijańskiej „Polska YMCA”, które zbudowało w przeciągu dwu lat (1938-1939) na Pojezierzu Kaszubskim w miejscowości Wieżyca-Kolano na skraju lasu nad wschodnim brzegiem Jeziora Ostrzyckiego obóz i ośrodek turystyczny. Koszt budowy zespołu wraz z wyposażeniem wyniósł 75 000 zł. Składał się z budynku komendy obozu, domu noclegowego dla gości, kantyny i świetlicy, kuchni i otwartej, ale zadaszanej jadalni, ambulatorium z izbą chorych oraz 15 drewnianych chat, w których mieszkała podczas kilkutygodniowego pobytu młodzież z różnych stron Polski. Nad jeziorem była przystań z pomostem i hangarem na sprzęt wodny oraz kąpielisko. Obiekt był już czynny od początku czerwca 1939 r., ale uroczyste otwarcie zespołu z udziałem wojewody pomorskiego Władysława Raczkiewicza nastąpiło dopiero 20 sierpnia, na kilka dni przed wybuchem II wojny światowej²⁶. Po wojnie do 1949 r. obiekt

---

terminowej spłaty zaciągniętej na budowę pożyczki. Por. też inż. M. Sikorski, *Muzeum Kujaw i Ziemi Dobrzyńskiej*, „Życie Włocławka i Okolicy. Miesięcznik poświęcony sprawom regionalnym. Włocławek” 1930, R. 5, s. 1-7. Pierwszy numer ukazał się w październiku 1926 r., ostatni wyszedł w roku 1931.

²⁴ Mimo że Oddział PTK w Brodnicy działał tylko przez dwa lata 1933-1934.

²⁵ Por. W. Wojewódzki, *Oddział Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego w Pucku*, [w:] *Materiały z konferencji naukowej z okazji 100-lecia postania Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego pt. „Przeszłość – Terażniejszość – Przyszłość*, Łeba 5.10.2006, s. 55-56, także: *Informator Turystyczny...*, s. 122. Schronisko mieściło się przy ul. Nowej niedaleko dworca kolejowego. Oferowało 64 miejsca noclegowe w salach ogólnych.

²⁶ Na opadającym ku jezioru falistym terenie morenowym wzniesiono zespół 15 drewnianych domków na podmurówce kamiennej krytych gontem. Por. J. Umiński, *Działalność organów administracji państwowej w dziedzinie turystyki w województwie pomorskim w latach 1924-1939*, [w:] *Studia i materiały z dziejów krajoznawstwa polskiego, ZG PTTK Komisja Historii i Tradycji*, Warszawa 2006, s. 494-495.

pozostawał w gestii „Polskiej YMCA”. Ognisko „Polskiej YMCA” w Gdyni wznowiło w nim działalność, prowadząc w okresie wakacji w latach 40. obozy dla młodzieży szkolnej. Na przełomie lat 40. i 50. majątek obozu, po przymusowej likwidacji organizacji przez władze komunistyczne, przejął Związek Młodzieży Polskiej, a potem Stocznia im. Komuny Paryskiej w Gdyni, która wykorzystywała go jako zakładowy ośrodek wczasowy. Od 2010 r. ośrodkiem zarządza Centrum Wypoczynkowe Wieżyca. Czynny cały rok dysponuje 270 miejscami w pawilonie i domkach campingowych. Nad Jeziorem Ostrzyckim jest przystań ze sprzętem wodnym i strzeżone kąpielisko. W Centrum są także boiska sportowe, sauna, kawiarnia i sala taneczna²⁷.

Warto też odnotować, że oddziały pomorskie przystąpiły do wytyczania pierwszych szlaków nizinnych. Oddział PTK w Toruniu wyznakował szlak z Torunia przez lasy otłoczyńskie do kapliczki napoleońskiej w nadleśnictwie Popioły długości ok. 6 km, a oddział PTK w Tucholi wyznakował kolorem niebieskim pierwszą ścieżkę turystyczną – szlak z Tucholi przez osadę Świt do uroczyska Piekło, długości 7 km²⁸.

Budowa lub adaptacja obiektów na potrzeby turystyki rozwinęła się głównie na terenie Borów Tucholskich i Pojezierza Brodnickiego. Walory krajobrazowe i przyrodnicze Borów Tucholskich spopularyzowane zostały szerzej u schyłku XIX w., kiedy w atrakcyjnych krajobrazowo miejscowościach powstały pierwsze prywatne gospody zajazdy. Do takich miejscowości należał w pierwszym rzędzie Tleń, który zaczął się rozwijać jako lotnisko i miejsce wycieczkowe mieszkańców okolicznych miast wkrótce po uruchomieniu w 1906 r. linii kolejowej z Laskowic do Szlachty. Wzrastający ruch turystyczny zwłaszcza w Borach Tucholskich, miał zarówno charakter tranzytu na Wybrzeże, jak i formę docelowych pobytów w Puszczy Tucholskiej. Było to również zasługą władz samorządowych i powołanego w 1929 r. z inicjatywy dr. Wiktora Wrony-Lamota (1891-1959), wojewody pomorskiego w latach 1929-1931, Pomorskiego Związku Popierania Turystyki, przekształconego w roku 1931 w Pomorski Związek Popierania Turystyki, którego głównym celem była popularyzacja regionu, zwłaszcza Pojezierza Kaszubskiego i Borów Tucholskich. Jako członkowie do związku przystąpiły powiaty i miasta pomorskie. Działalnością obejmował obszar województwa pomorskiego. Jego zadaniem była promocja poprzez działalność wydawniczą (broszury propagandowe, artykuły propagandowe w prasie, przewodniki) walorów środowiska przyrodniczo-geograficznego, tradycji i historii, zabytków architektury

²⁷ Tamże.

²⁸ J. Umiński, *Narodziny krajoznawstwa na Pomorzu*, [w:] *Ziemia. 100-lecie powstania Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego 1906-2006*, Warszawa 2006, s. 135.

i budownictwa regionu oraz działania na rzecz jego zagospodarowania turystycznego. Opierając się na wzorach zachodnich, wydał ilustrowane programy tras zbiorowych dla grup liczących powyżej 25 osób. Zwiedzający województwo nabywcy książeczek wycieczkowych korzystali, na podstawie zawartych w nich kuponów, z różnych ulg, m.in. w komunikacji. Związek organizował wycieczki po województwie oraz prowadził ewidencję i pośrednictwo przy wynajmie kwater dla letników, zwłaszcza w mniejszych miejscowościach województwa. Jego zasługą był rozwój tzw. wsi letniskowych, do których w Borach Tucholskich zaliczono m.in. Geldon, Grodek, Męcikał, Minikowo, Osie, Osiek, Piła Młyn, Piszczek, Rytel, Świekatowo, Tleń, Wiele, Wierzchucin, Myłof i Zdroje.

Należy podkreślić, że do budowy obiektów turystycznych w regionie włączyła się też powołana 12 czerwca 1935 r. ogólnopolska organizacja turystyczna Liga Popierania Turystyki²⁹, która w celu zabezpieczenia odpowiednich warunków zakwaterowania i dziennego pobytu na Wybrzeżu, wzrastającego nad morzem w latach trzydziestych ruchu turystów i wycieczkowiczów, w lipcu 1937 r. uruchomiła w Gdyni „Masowy Hotel Turystyczny” na 1000 miejsc noclegowych (w obiekcie otwarto też Hotel Dzienny) i Biuro Turystyczne. Liga w ciągu 5 lat zakładała budowę kilku schronisk na szlakach turystycznych polskiego Wybrzeża³⁰.

W organizacji turystyki na Wybrzeżu szczególnie zasłużył się Gdyniński Związek Propagandy Turystyki, formalnie powołany podczas pierwszego Walnego Zebrania 23 marca 1931 r., na którym na prezesa wybrano Juliusza Rummla, dyrektora państwowego przedsiębiorstwa „Żegluga Polska”³¹. GZPT organizował m.in. zjazdy automobilowe do Gdyni, uruchomił biuro Związku, a obok dworca kolejowego kiosk informacyjny, od 1932 r. współorganizował Święta Morza, przyczynił się też do budowy ścieżki turystycznej z Gdyni do Orłowa itp.

W orbicie zainteresowań władz województwa pomorskiego znalazły się też sprawy dalszego zagospodarowania turystycznego regionu. 2 czerwca 1939 r. podczas posiedzenia sekcji turystycznej Pomorskiej Rady Gospodarczej³² uchwalono powołanie Pomorskiego Międzykomunalnego Związku Turystycznego (zwanego też Związkiem Międzykomunalnym dla Spraw Letniskowych Pomorza). Jednym z zadań Związku miały być zagadnienia związane z rozbudową bazy

²⁹ J. Umiński, *Liga Popierania Turystyki*, [w:] *Ziemia Gdańska 2004. Rocznik Krajoznawczy PTTK*, s. 25. Delegaturę LPT w Toruniu powołano 13 czerwca 1935 r.

³⁰ Tamże, s. 31.

³¹ J. Umiński, *Gdyniński Związek Propagandy Turystycznej*, [w:] *Ziemia Gdańska 2005. Rocznik Krajoznawczy PTTK*, R. 4, s. 19.

³² Pomorska Rada Gospodarcza została powołana decyzją wojewody pomorskiego Władysława Raczkiewicza. Działalność PRG zainaugurowano 3 czerwca 1939 r. Por. „Kurier Bydgoski” 1939, nr 128 z dnia 6. VI.

turystycznej na obszarze Kujaw i Pomorza. 19 czerwca 1939 r. podczas zebrania inauguracyjnego działalność Związku wybrano zarząd, na jego czele stanął notariusz dr Czesław Nieduszyński³³, a w skład władz Związku weszli m.in.: jako stary delegat burmistrz Tucholi Stanisław Saganowski, Komisarz Rządu dla miasta Gdyni mgr Franciszek Sokół, dr J. Grafka z Tucholi oraz prezydent miasta Inowrocławia mgr Apolinary Jankowski, od 4 czerwca 1938 r. wiceprzewodniczący Związku Uzdrawisk Polskich³⁴.

Wzrost ruchu turystycznego przyczynił się do zwiększenia zainteresowania turystyką i wypoczynkiem przez miejscowe społeczeństwo i władze samorządowe, upatrujące w rozwoju turystyki i wypoczynku w regionie, dodatkowego źródła dochodów dla mieszkańców.

Po roku 1945

Po II wojnie światowej kolejno reaktywowano oddziały organizacji turystycznych, w Bydgoszczy PTK (25 kwietnia 1946 r.)³⁵ i PTT (23 lutego 1947 r.)³⁶. W regionie oddziały PTK podjęły na nowo działalność w Toruniu (3 maja 1945 r.)³⁷, we Włocławku (21 grudnia 1945 r.)³⁸ oraz w Inowrocławiu (1 kwietnia 1948 r.)³⁹.

W ślad za reaktywowaniem działalności krajoznawczo-turystycznej w związku z rozwijającym się intensywnie po zawierusze wojennej ruchem turystycznym, i co za tym idzie potrzebą zabezpieczenia turystom odpowiednich warunków noclegowych, wznawiano prowadzenie obiektów turystycznych.

Jak stwierdza Wanda Skowron: *Nie ma kompletnych danych, ale tylko w roku 1950 udzielono około 200 000 noclegów (...) Towarzystwo dopracowało się 56. czynnych obiektów, 12. w budowie, 2 były nieczynne*⁴⁰.

³³ J. Umiński, *Z badań nad historią organizacji turystycznych w regionie bydgoskim w latach 1900-1939*, [w:] *BTN Prace Wydziału Nauk Humanistycznych*, seria G nr 4, Warszawa – Poznań 1975, s. 49.

³⁴ „Kurier Bydgoski” 1939, nr 140 z 21.06, s. 8; „Dziennik Bydgoski” 1939, nr 141 z 21.06, s. 11; „Gazeta Gdyńska”, 1939, nr 156 z czerwca.

³⁵ Podczas Walnego Zebrania Zarządu Oddziału PTK w Bydgoszczy 24 listopada 1947 r. podjęto uchwałę upoważniającą Zarząd Oddziału Bydgoskiego do pełnienia funkcji Zarządu Okręgu na obszar Pomorza do czasu formalnego ustanowienia przez Zarząd Główny PTK nowej struktury organizacyjnej.

³⁶ J. Umiński, *Z historii oddziałów PTT na Kujawach i Pomorzu*, „Wierchy” 66:2000 [wyd. 2001], s. 138.

³⁷ J. Umiński, *Pomorski Okręg PTK w latach 1930-1950*, [w:] *Ziemia Gdańska 2003. Rocznik Krajoznawczy PTTK*, R. 2, s. 40.

³⁸ *50-lecie PTTK we Włocławku*, Włocławek 1958, s. 38-39 (rotaprint).

³⁹ B. Wojtkowiak, *Z działalności Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego w Inowrocławiu*, Inowrocław 2012, s. 50.

⁴⁰ W. Skowron, *Czy można było więcej dokonać? Powojenne lata działalności PTK w latach 1945-*

Z istniejących przed wojną na obszarze całego kraju 17 stanic wodnych i 15 stacji turystycznych żadne nie ocalały⁴¹. Dlatego już w 1946 r. Polski Związek Kajakowy, do roku 1950 jedyny inwestor bazy turystycznej, przystąpił przy pomocy funduszy państwowych do zabudowy od podstaw turystycznych szlaków wodnych. Jak wspominała Maria Okolów-Podhorska: *Pierwszą otrzymała za budowę Brda, szlak najbardziej uczęszczany i lubiany przez kajakowców, rzeka o przeczystej wodzie, na całej niemal przestrzeni wijąca się wśród pięknych borów tucholskich. Powstały stacje w Rytle i w Rudzkim Moście, a w latach następnych wybudowano stację w Sokole Kuźnicy*⁴².

Jako pierwsza w kraju, już w czerwcu 1949 r., powstała z inicjatywy M. Okolów-Podhorskiej na pow. ok. 2,5 ha stacja wodna w Sokole Kuźnicy. Czynna w sezonie (od 1 maja do 30 września) wyposażona była najpierw w 16, potem w 20 miejsc noclegowych, jadalnię i kuchnię turystyczną. Można w niej było również korzystać z częściowego wyżywienia⁴³. Ponieważ w związku z projektowaną budową zbiornika i hydroelektrowni „Koronowo” miało nastąpić spiętrzenie rzeki Brdy, już w roku 1960 stację, usytuowaną na terenie przewidzianym do zalania, przeniesiono na wschodni brzeg przyszłego Jeziora Koronowskiego, zachowując jej dotychczasową nazwę Sokole Kuźnica. Faktycznie położona jest na gruntach wsi Sucha⁴⁴. Stacja wodna w Sokole Kuźnicy nad Zbiornikiem Ko-

---

1950, [w:] *Studia i materiały z dziejów krajoznawstwa polskiego*, Warszawa 2006, s. 104.

⁴¹ M. Okolów-Podhorska, *Rozwój turystyki wodnej w Polsce Ludowej*, „Turystyka. Czasopismo poświęcone sprawom turystyki społecznej” 1950, R. 1, nr 3, s. 8-9.

⁴² M. Podhorska-Okolów, *Stacje kajakowe*, „Turystyka” 1952, R. 3, nr 6, s. 12.

⁴³ „Turysta” 1953, nr 6 (13), s. 18.

⁴⁴ Budowa zapory i hydroelektrowni „Koronowo” w Piecyskach w latach 1956-1962, według koncepcji z okresu międzywojennego prof. Karola Pomianowskiego i mgr. inż. Alfonsa Hoffmanna, spowodowała spiętrzenie lustra wody o ok. 20 m do warstwy ok. 82 m. Powstał zbiornik o pojemności 81 mln m³, maksymalnej głębokości do 20 m, o szerokościach skrajnych od 1200 do 100 m, ciągnący się na długości ok. 42 km z kierunku południowo-zachodniego. Łączna długość ciekawie ukształtowanej, z licznymi zatoczkami linii brzegowej ma 102 km. Zbiornik zwany Zbiornikiem Koronowskim, Zalewem Koronowskim lub Jeziorem Koronowskim o pow. ok. 1500 ha łączy się poprzez rzekę Krówkę z rynną jezior byszewskich, z których dwa ostatnie, Piaseczno (o pow. 48,7 ha) i Stoczek (o pow. 34,3 ha), wskutek spiętrzenia tworzą jedno jezioro, a największe rozlewisko pod tamą pozwoliło na organizowanie regat żeglarskich i bojerowych w trójkacie o boku 1500 m. W efekcie powstania Jeziora Koronowskiego nastąpił wzrost zainteresowania jego otoczeniem zarówno instytucji, jak i osób prywatnych, powodując zlokalizowanie nad jeziorem szeregu obiektów turystycznych należących do zakładów pracy lub prywatnych. Pod koniec 1969 r. nad Zbiornikiem Koronowskim znajdowało się już 14 ośrodków wypoczynkowych mogących pomieścić jednorazowo 2000 osób oraz 45 zarejestrowanych indywidualnych (prywatnych) domków campingowych usytuowanych w rozproszonym, wzniesionych w większości nielegalnie. Ogólnodostępne ośrodki turystyczno-wypoczynkowe usytuowano w Piecyskach, Romanowie i Srebrnicy.

ronowskim czynna w okresie od 1 maja do 15 października dysponuje łącznie 58 łózkami (w pokojach dwu- i trzyosobowych), w tym 28 w domkach campingowych, 70 miejscami na placu namiotowym i 30 na karawaningowym. W głównym obiekcie znajdują się przechowalnia bagażu i wyposażenia, kuchnia turystyczna, wypożyczalnia kajaków, pokój wypoczynkowy. Jest ponadto plac sportowy, parking, bufet – sklepik spożywczy.

Stanice w Rytle i Rudzkim Moście⁴⁵ zlokalizowano w kompleksie leśnym Borów Tucholskich w dzierzawionych od rolników obiektach prywatnych, adaptowanych głównie dla potrzeb turystyki wodnej. Każda z nich w dwu izbach dysponowała 16 miejscami noclegowymi. Stanicę w Rudzkim Moście usytuowano u ujścia strugi Kicz do rzeki Brdy⁴⁶. Od 1947 r. PTK zajęło się także wytyczaniem szlaków turystycznych.

Na obszarze ówczesnego województwa pomorskiego⁴⁷ PTK posiadało dwa schroniska, wspomniany wyżej Dom Wycieczkowy w Toruniu przy ul. Legionów 14 (w latach 1951-1989 przemianowanej na ul. Zjednoczenia), czynny cały rok, oferujący w 6 pokojach normalnie 30 noclegów (maksymalnie 60) z wyżywieniem częściowym, oraz we Włocławku przy ul. Słowackiego 1a (w obiekcie Muzeum Kujawskiego), dysponujące jednym pokojem (normalnie o możliwości skorzystania z jednego, maksymalnie dwóch noclegów)⁴⁸. Obiektem w Toruniu, czynnym cały rok, dysponującym 65 łózkami w pokojach dwu- i czteroosobowych z umywalkami oraz pokojem gościnnym i przechowalnią bagażu administruje Oddział Miejski PTTK im. M. Sydowa.

⁴⁵ Maria Podhorska-Okołów, wielka entuzjastka i propagatorka Brdy od międzywojnia, wielokrotnie po wojnie odwiedzała Brdę i bydgoskich kajakowców. W księdze pamiątkowej stacji wodnej w Rudzkim Moście w 1946 r. zapisała: *Tęskniłam do Ciebie od lipca 1939 roku. Poprzez przeżycia wojenne przewijała się moja gorąca tęsknota. Minęło 7 lat i znowu Cię widzę. I ty odczułaś skutki wojny – krwawi serce Twojego lasu. Ale zastałam Cię przedziwnie piękną i odwiecznie młodą, moja ukochana Brdo, królowo rzek Polskich!* Por. C. Woźny, *Spływy kajakowe Brdą i Wisłą*, [w:] *Ziemia 1975-1976. Prace i materiały krajoznawcze*, Warszawa 1979, s. 231.

⁴⁶ Stacje turystyczne w Rudzkim Moście i Rytle zostały zlikwidowane w latach 60. XX w. Warto odnotować, że Wieś Ryteł uczestnicząca w ogólnopolskim konkursie na najlepszą wieś turystyczną pn. „Jabłońscy zapraszają Matysiaków” otrzymała w 1973 r. wyróżnienie, a w 1984 r. drugie zespołowe miejsce dla wszystkich wsi letniskowych w województwie bydgoskim.

⁴⁷ W roku 1950 mocą ustawy z dnia 28 czerwca, dotyczącej zmian podziału administracyjnego państwa, województwo pomorskie przemianowano na województwo bydgoskie.

⁴⁸ W. Skowron, *Czy można było... Wykaz schronisk Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego*, dz. cyt., s. 125. Por. też W. Skowron, *PTTK w latach 1951-1956. Czas integracji i nowych wyzwani*, [w:] *Od PTTK do PTTK*, Warszawa 2009, s. 192, gdzie autorka podała, że liczba miejsc noclegowych w DW PTTK w Toruniu wynosiła 70, a we Włocławku 3(?).

Pierwsze po wojnie schronisko turystyczne dla turystów indywidualnych i wycieczek zbiorowych w Bydgoszczy uruchomiono staraniem miejscowego Oddziału PTK w 1948 r. w gmachu hotelu Robotniczego Domu Kultury (dawnym hotelu „Pod Orłem”) przy ul. Gdańskiej 14 (ówczesnej alei 1 Maja)⁴⁹.

W latach 1949-1954, w pałacu wzniesionym na początku XX w. nad Jeziorem Chodeckim przez znanego chirurga warszawskiego dr Teodora Borysowicza, w sezonie letnim czynny był Dom Wycieczkowy PTTK Kujawiak. Obiekt dysponował 25 miejscami noclegowymi bez wyżywienia⁵⁰. Urok Chodecza, *wdzięk turystyczny i walory klimatyczne* odkrył i spopularyzował *ojciec polskiego krajoznawstwa (...)* *Aleksander Janowski*⁵¹. Natomiast dr Teodor Borysowicz założył w roku 1923 konsorcjum lekarskie z zamiarem wykorzystania walorów leczniczych Jeziora Chodeckiego do leczenia chorób oczu. Po II wojnie światowej nad tym i innymi jeziorami zlokalizowano zakładowe ośrodki wypoczynkowe. Należy podkreślić, że lata 1954-1962 były okresem szczególnego rozwoju domów wycieczkowych.

Połączenie Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego i Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego w Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze, które nastąpiło 17 grudnia 1950 r., umożliwiło lepsze wykorzystanie kadry i bazy materialnej obu towarzystw oraz przyczyniło się do upowszechnienia turystyki i krajoznawstwa. W PTTK wraz z szeroko pojętą turystyką górską (alpinizm, speleologia, TOPR) i problematyką krajoznawczą (z rozbudowaną działalnością ochrony przyrody i zabytków) znalazły się też formy turystyki związane ze sportem: kolarska, kajakowa, żeglarska i narciarska. PTTK przejęło też tradycje zasłużonych związków sportowych: Polskiego Związku Narciarskiego (1919), Polskiego Związku Kolarskiego (1920), Polskiego Związku Żeglarskiego (1924) i Polskiego Związku Kajakowego (1930), rozwiązanych odgórnie przez władze administracyjne w 1950 r. i przekształconych w sekcje sportowe GKKF. Uchylenie w 1957 r. tych niesłusznych decyzji nie spowodowało odejścia działaczy dawnych związków sportowych z PTTK.

Budownictwo obiektów turystycznych po II wojnie światowej przechodziło różne przemiany. Do 1950 r. nawiązywano bezpośrednio do wzorców okresu międzywojennego. W połowie lat pięćdziesiątych (1954-1956) wzniesiono kilka stanic, głównie wzdłuż szlaków wodnych Brdy, Czarnej Hańczy i Krutyni. Zbudowano stedy pierwsze letnie domki, a ich zespoły zaczęły przekształcać

⁴⁹ „Ziemia” 1948, t. 27, nr 4 (574), s. 95. Turyści pragnący skorzystać z możliwości noclegu zobowiązani byli uprzednio zgłosić się do Oddziału PTK w celu uzyskania skierowania na nocleg. Zob. też „Biuletyn” 1948, nr 7/8; „Ziemia” 1948, t. 39.

⁵⁰ W. Skowron, *PTTK w latach 1951-1956...*, s. 193.

⁵¹ P. Dzianisz, *Okolica Chopina*, Gdynia [1964], s. 39.

się w obozowiska. W początkach lat 60. zaczęto budować dla zmotoryzowanych campingi, znane we Francji od lat 20.

8 marca 1952 r. Uchwałą Nr 127 Rady Ministrów w ramach PTTK powołano Zarząd Urządzeń Turystycznych (ZUT) z centralą w Warszawie, działający na zasadach rozrachunku gospodarczego, który miał zajmować się budową (jako inwestor bezpośredni) i eksploatacją obiektów turystycznych, a także inwentaryzacją i uporządkowaniem stanu majątkowego Towarzystwa⁵². W roku 1954, w związku z szybkim rozwojem turystyki masowej i potrzebą zabezpieczenia w weekendy entuzjastom wypadów turystycznych odpowiedniej bazy turystycznej, ZUT przystąpił do organizacji w miejscowościach o wyróżniających się walorach krajoznawczych i turystycznych kilkudziesięciu obozowisk turystycznych (planowano 30 obozowisk z 300 domkami i 900 miejscami noclegowymi), składających się każde z 10 domków turystycznych. Zaprojektowane i przetestowane w 1953 r. pod Zakroczymiem przenośne drewniane domki (o długości 2 m i szerokości 180 cm) miały drzwi i jedno okienko w ścianie szczytowej oraz dach podnoszony z jednej strony. Wewnątrz znajdowały się trzy brezentowe koje noclegowe, przytwierdzone do ścian oraz mała półka, wyposażenie obejmowało sienniki, komplet pościeli i koców oraz do ustawienia na zewnątrz – stolik i trzy krzesła. W roku 1954 zorganizowano też kilka obozowisk turystycznych w regionie, m.in. w Tleniu. Obozowiska te składały się z 10 domków (o pow. 220 x 208 cm i wysokości 233 cm). W ich wnętrzu znajdowały się: stolik, trzy taborety i dwie półeczki. Przy niektórych obozowiskach działały wypożyczalnie kajaków oraz boiska do siatkówki.

Stanicę Wodną PTTK w Bachotku (według projektu inż. M. Plebanka) na wschodnim brzegu jeziora Bachotek (o pow. 221 ha, 4,7 km długości, średniej głębokości do 15 m, a maksymalnej do 24 m), na szlaku wodnym strugi Skarlanki, wśród kompleksu lasów mieszanych, zbudowano w latach 1951-1954 jako pierwszą na Pojezierzu Brodnickim⁵³. Inicjatorką jej budowy była Maria Podhorska-Okolów (1886-1955), pionierka turystyki wodnej, zasłużona działaczka i kapitan turystyczny Polskiego Związku Kajakowego oraz przodownik turystyki kajakowej PTTK, autorka publikacji turystycznych. Stanica, uruchomiona już częściowo w roku 1952, dysponowała w sezonie (od 15 maja do 15 września) 48 miejscami noclegowymi, bufetem i kuchnią turystyczną oraz wypożyczalnią kajaków i 2 hangarami kajakowymi⁵⁴. W 1956 r. stanicę nazwano imieniem

⁵² W. Skowron, *PTTK wobec przemian niesionych przez „Polski Październik” 1956 r., VII. Gospodarka*, [w:] *Studia i materiały z dziejów krajoznawstwa polskiego. PTTK w roku sześćdziesięciolecia*, t. 4, Warszawa 2010, s. 49.

⁵³ W. Skowron, *PTTK w latach 1951-1956...*, s. 193. Obiekt dysponował wówczas 48 miejscami, udostępniał częściowe wyżywienie.

⁵⁴ „Turysta”, 1953, nr 5 (10) z 5.05, s. 18.

M. Podhorskiej-Okolów, a w 1964 r. ustawiono głaz z tablicą upamiętniającą zasłużoną działaczkę. W 1965 r. stanicę, składającą się wówczas z budynku piętrowego i 6 domków czteroosobowych, rozbudowano o pawilon noclegowy. W 1973 r. obiekt oferował 145 miejsc noclegowych w salach zbiorowych i domkach campingowych (dwu- i czteroosobowych). Całoroczna stacja dysponuje 174 miejscami noclegowymi, bufetem, kawiarnią, salą jadalną i 150 miejscami na polu namiotowym. Posiada parking, plac sportowy i możliwości przyjmowania turystów przyjeżdżających na wypoczynek ze zwierzętami.

Kolejna stacja wodna na szlaku Brdy powstała w 1955 r. nad jeziorem Witoczo ok. 2 km na północ od wsi Swornegacie, zaprojektował ją znany architekt i wioślarz Jerzy Walerian Skolimowski (1907-1985). Zbudowano tu drewniane obiekty na wysokim podmurowaniu, zwane potocznie kurzymi stópkami, umożliwiające nocleg 24 osobom na jednej ogólnej sali. Tego typu obiekt wzniesiono też nad jeziorem Wdzydze (tuż koło skrzyżowania jego czterech ramion) we wsi Wdzydze Kiszewskie–Gołuń⁵⁵. Po rozbudowie umożliwia noclegi i pełne wyżywienie, dysponuje 53 łózkami w pokojach dwuosobowych z łazienką oraz czteroosobowych z umywalnią. Do dyspozycji turystów jest także 50 miejsc na polu namiotowym, pokój rekreacyjny z kominkiem, parking, wypożyczalnia sprzętu wodnego. W latach 50. nad brzegiem jeziora Gołuń w zabudowaniach leśnictwa Gołuń mieściła się stacja turystyczna PTTK dysponująca 8 łózkami.

Na Równinie Charzykowskiej na Dom Wycieczkowy PTTK „Charzykowiec” adaptowano położony na północno-wschodnim brzegu Jeziora Charzykowskiego (o pow. 1348 ha, głębokości do 30 m i szerokości od 0,5 do 2,5 km) dawny hotel „Belevau” w Charzykowach⁵⁶. W 1955 r. DW „Charzykowiec” oferował w sezonie letnim 25 miejsc noclegowych bez wyżywienia⁵⁷, w 1973 r. posiadał 46 miejsc noclegowych w budynku murowanym i 50 miejsc w dostępnych latem domkach campingowych, w 1986 r. – jako stacja wodna PTTK – udostępnił 84 miejsca w obiekcie głównym, 60 miejsc w zespole domków campingowych oraz

⁵⁵ W. Skowron, *PTTK w latach 1951-1956...*, s. 193. Stacja w Gołuniu dysponuje 136 miejscami w pokojach trzy- i pięcioosobowych, 100 miejscami na placu namiotowym i 10 na karawaningowym. Ma jadalnię i kawiarnię, przechowalnię bagażu i wyposażenia, kąpielisko, plażę.

⁵⁶ Przy „Charzykowiec” mieściła się też wypożyczalnia kajaków. Po II wojnie światowej dzięki wynajmowi kwater prywatnych Charzykowy stały się wsią letniskową. W roku 1985 z uwagi na dobre zagospodarowanie i wysoki poziom świadczonych usług wieś otrzymała pierwsze miejsce w ogólnopolskim konkursie pn. „Jabłońscy zapraszają Matysiaków”, a 1984 r. – drugie miejsce zespołowe dla wszystkich wsi turystycznych w województwie bydgoskim.

⁵⁷ W. Skowron, *PTTK w latach 1951-1956...*, s. 193.

150 miejsc na polu biwakowym. Aktualnie DW PTTK Charzykowy przy ul. Na Wzgórzu 1 oferuje 100 miejsc w pokojach dwu-, trzy- i czteroosobowych z umywalkami, ma ponadto 40 miejsc na placu namiotowym i 20 na karawaniu, ma też pokój gościnny, plac sportowy i parking.

Obiekty ZUT w regionie podlegały pierwotnie oddziałowi ZUT w Poznaniu, którego dyrektorem był Edwin Witt⁵⁸, później oddziałowi ZUT w Gdańsku⁵⁹. Stacje nad Brdą, usytuowane w odległości dziennych odcinków pływnięcia rzeką (30-40 km), stanowiły duże udogodnienie dla płynących Brdą bez własnego ekwipunku biwakowego.

W uzupełnieniu wspomnianych stacji wodnych ZUT PTTK uruchomił w 1954 r. na obszarze ówczesnego województwa bydgoskiego dwa obozowiska. Zlokalizowano je na terenie tzw. Małego Tlenia⁶⁰, wedy części wsi Tleń, położonej nad Wdą 1,5 km na północny wschód od Tlenia oraz nad jeziorem Salno, położonym w urokliwym łańcuchu tzw. jezior byszewskich na północ od wsi Salno, ok. 4 km na zachód od Koronowa⁶¹. Obozowiska miały po 10 trzynosobowych domków turystycznych. W związku z dalszym rozwojem turystyki w Borach Tucholskich obozowisko w Tleniu okazało się za małe dla potencjalnych turystów.

Nową Stację Wodną „Lucyna”, kategorii II, usytuowano w 1975 r. nad rozlewiskiem Wdy (Jezioro Żurskim o pow. 450 ha), w odległości ok. 2 km od centrum Tlenia (dojście szlakiem czarnym). Jest w administracji RO „Szlak Brdy”, czynna od 1 maja do 30 września, oferuje 174 łóżek (w tym 100 w domkach campingowych), w pokojach dwu- i czteroosobowych oraz 200 miejsc na placu namiotowym i 30 na karawaningowym. W 1980 r. obiekt był remontowany,

⁵⁸ Edwin Witt był pierwszym dyrektorem Domu Turysty w Poznaniu, w latach 1953-1958 członkiem Prezydium Zarządu Okręgu PTTK w Poznaniu, a w latach 1972-1975 prezesem Towarzystwa Wioślarzy „Polonia” w Poznaniu.

⁵⁹ Kierownikiem Ekspozytury ZUT PTTK na obszar ówczesnego województwa bydgoskiego był Alfred Korzeń, sekretarz Zarządu Okręgu w Bydgoszczy (od 1954 r. do śmierci w 1955 r.), urzędujący w siedzibie Zarządu mieszczącej się w latach 1952-1956 przy ul. Dworcowej 14.

⁶⁰ Bezpośrednią administracją obozowiska w Małym Tleniu zajmowało się Biuro Zarządu Oddziału PTTK w Bydgoszczy przy ul. Karola Marcinkowskiego 14 (wówczas Janka Krasickiego). Obozowisko stanowiło bazę noclegową dla uczestników organizowanych od 1956 r. tradycyjnych dziesiąt Złotów do Tlenia, było też miejscem etapowym dla turystów spływających Wdą. Zob. też: *Obozowiska campingowe ZUT PTTK w 1954 r. (z trzynosobowymi domkami)*, „Biuletyn Komitetu dla Spraw Turystyki i Polskiego Towarzystwa Turystyczno-Krajoznawczego” 1954, nr 31. Obozowisko w Tleniu otwarto w maju 1958 r.

⁶¹ Obecnie nad jeziorem Salno (o pow. 14,5 ha i średniej głębokości do 10 m), usytuowanym w Obszarze Chronionego Krajobrazu Rynny Jezior Byszewskich (o pow. 1800 ha), znajdują się: pole biwakowe i domki campingowe koła zakładowego PZW przy Alcatel Lucent SA (dawniej „Telfa” z Bydgoszczy). Zob. też obozowiska campingowe ZUT PTTK w 1954 r. pod nazwą Byszewo: W. Skowron, *PTTK w latach 1951-1956...*, s. 205.

w 1981 r. zlikwidowano 2 domki. Na miejscu jest sklep i bar, przechowalnia bagażu, wypożyczalnia sprzętu turystycznego, plac sportowy, parking.

Należy również odnotować, że w 1956 r. dzięki staraniu Sekcji Turystyki Żeglarskiej Oddziału Miejskiego PTTK w Bydgoszczy uruchomiono stację turystyczną w rejonie służy w Brdyujściu, w miejscu przepływu z Brdy i toru regatowego do Wisły. Do momentu uruchomienia w 1962 r. hydroelektrowni „Koronowo” istniała też sezonowa stacja wodna PTTK w Koronowie pn. Koronowo-Promenadana, oferowała 15 miejsc bez wyżywienia.

Po okresie scentralizowanej działalności Zarząd Główny PTTK powołał samodzielne Okręgowe Zarządy Urządzeń Turystycznych na pełnym rozrachunku gospodarczym, podległe Naczelnej Dyrekcji ZUT PTTK. W 1957 r. Prezydium ZG PTTK postanowiło wydzielić z gestii ZUT i przekazać oddziałom stacje wodne w Koronowie, Rudzkim Moście i Rytle. Zgodnie z podjętymi przez Zarząd Główny uchwałami przekazano krajowym oddziałom PTTK lub wydzierżawiono 26 schronisk i domów wycieczkowych, 19 stanic oraz 9 stacji turystycznych. III Statut Towarzystwa likwidował pojęcie i instytucję ZUT i zakładał decentralizację na drodze tworzenia wielu przedsiębiorstw oraz podporządkowanie ich i poddanie nadzorowi zainteresowanych oddziałów. Zagadnienie administracji bazy turystycznej zostało w pewnym sensie przesądzone uchwałą Sejmu powołującą do życia Główny Komitet Kultury Fizycznej, która jednocześnie postanawiała o likwidacji ZUT⁶². Z dniem 1 stycznia 1958 r. powstało w Bydgoszczy podległe centrali ZUT samodzielne Bydgoskie Przedsiębiorstwo Urządzeń Turystycznych.

Do 1960 r. jedynym inwestorem bazy turystycznej w regionie było PTTK, z którego inicjatywy zbudowano stacje wodne w dolinie Brdy i na Pojezierzu Brodnickim. Poza Brodnicą, Bydgoszczą, Toruniem zabudowa turystyczna w latach 50. ograniczała się do terenów nadjeziornych i nadrzecznych. W kilku miejscowościach funkcjonowały okresowo obiekty turystyczne.

Wraz z powołaniem w 1962 r. w Bydgoszczy Wojewódzkiego Funduszu Turystyki i Wypoczynku⁶³, obok PTTK działalność inwestycyjną podjęły także przedsiębiorstwa i instytucje turystyczne, m.in. działający w Bydgoszczy od 1959 r. Oddział Ogólnokrajowej Spółdzielni Turystycznej (OST) „Gromada”. Do zakresu jej działalności należała m.in. organizacja i obsługa wycieczek krajowych i zagranicznych, organizowanie wycieczek na imprezy kulturalne i sportowe,

⁶² Por. „Turysta” 1960, R. 10, nr 12 (137) z 15.06.

⁶³ Wojewódzki Fundusz Turystyki i Wypoczynku w Bydgoszczy powołano formalnie Uchwałą nr 5/62 Wojewódzkiej Rady Narodowej z dnia 14 marca 1952 r. Faktycznie dopiero w czerwcu 1963 r. Prezydium WRN podjęło decyzję o uruchomieniu WFTiW z dniem 1 stycznia 1964 r.

wczasów w mieście, lecznictwa uzdrowiskowego dla mieszkańców wsi, a także organizowanie wczasów w ośrodkach wczasowych i wsiach letniskowych. Usamodzielniony 1 kwietnia 1960 r. Bydgoski Oddział „Gromady” podjął w 1961 r. decyzję o budowie własnego campingu w Janowie pod Bydgoszczą. Jego uruchomienie, jako campingu sezonowego nr 7 (16), nastąpiło w maju 1963 r. Obiekt zakwalifikowano do kategorii międzynarodowej I klasy⁶⁴. Wraz ze wzrostem wymagań coraz lepszych warunków pobytu w obiekcie camping rozbudowywano i modernizowano. W efekcie camping przynosił straty i w 1979 r. sprzedano go Przedsiębiorstwu Budowniczemu⁶⁵. Zmianie charakteru obiektu i przeznaczenia go na ośrodek zakładowy sprzeciwiły się władze miejskie, argumentując potrzebę jego istnienia jako bazy wypoczynku sobotnio-niedzielnego dla mieszkańców miasta. W następstwie interwencji prezydenta camping sprzedano PTTK⁶⁶. Stacja wodna przy ul. Biwakowej 8 czynna jest od 1 maja do 30 września. Łącznie dysponuje 120 łózkami w pokojach dwu- i pięcioosobowych oraz 150 miejscami na polu namiotowym i 30 miejscami karawaningowymi. Na miejscu dostępne jest przechowalnia bagażu, plac sportowy, parking.

Wraz z masowym rozwojem ośrodków zakładowych, z których szereg z biegiem lat zaczęto udostępniać społeczeństwu w formie obiektów ogólnodostępnych, wzrosła efektywnie liczba i rodzaj bazy turystycznej⁶⁷.

W Brodnicy, gdzie Oddział PTTK założono 5 maja 1952 r., władze administracyjne wyraziły zgodę na adaptację dla potrzeb turystycznych zabytkowej wieży Mazurskiej z XIV w. przy ul. Kościuszki 12 jako hotelu turystycznego⁶⁸.

Zagadnienie administracji bazy turystycznej zostało w pewnym stopniu przesądzone ustawą Sejmu PRL z 17 lutego 1960 r. dotyczącą organizacji spraw kultury fizycznej i turystyki, powołującą do życia Główny Komitet Kultury Fizycznej. Zgodnie z uchwałą Komisji Sejmowej, która poleciła likwidację ZUT, uchwałą III Walnego Zjazdu Delegatów i ZG PTTK Zarząd Urządzeń Turystycznych przestał działać z dniem 1 stycznia 1961 r.⁶⁹

⁶⁴ 25 lat działalności Spółdzielni Turystycznej GROMADA Okręgu Bydgoskiego, s.7 i 8.

⁶⁵ Tamże, s. 13.

⁶⁶ Tamże, s. 14. Obiekt nabyło Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze w Bydgoszczy.

⁶⁷ Aktualnie w województwie kujawsko-pomorskim w 477 ogólnodostępnych obiektach turystycznych (hotele, domy wycieczkowe, stacje wodne, schroniska) jest blisko 31,5 tys. miejsc noclegowych. Jednym z elementów upowszechniania turystyki jest popularyzacja wiedzy o regionie i kraju prowadzona przez centra informacji turystycznej. Od 1958 r. organizowane są Międzynarodowe Spływy Kajakowe Brdą (tradycją sięgają lat 1937-1939), a od 1965 r. urządzane są Międzynarodowe Zimowe Spływy na Brdzie.

⁶⁸ W roku 1982 Zarząd Oddziału PTTK w Brodnicy administrował obiektami DW PTTK w Bałochku i DW PTTK „Flisak” w Nowym Mieście Lubawskim.

⁶⁹ Por. „Turysta” 1961, R. 10, nr 3 (152) z 1.02.

Ponieważ Towarzystwo nie miało własnej służby inwestycyjnej, nie opinowało wiążąco założeń programowych i dokumentacyjnych. Często powstawały obiekty turystyczne, których funkcjonalność lub lokalizacja budziły zastrzeżenia. Dlatego też powołano jako inwestora bezpośredniego Dyрекcję Inwestycji ZG PTTK, mającą delegatury w Gdańsku, Katowicach, Krakowie i Poznaniu, sprawujące nadzór techniczny nad budową i remontami obiektów. Od stycznia 1961 r. nastąpiło też przekazywanie do eksploatacji oddziałów PTTK schronisk, stanic wodnych i domów wycieczkowych w województwach bydgoskim, warszawskim i lubelskim. W następnych latach przekazywano obiekty w pozostałych województwach.

Kilka obiektów administrowały samodzielnie oddziały w Bydgoszczy⁷⁰, Chełmnie⁷¹, Nakle⁷², Strzelnie⁷³ i Toruniu⁷⁴. Stacje nad Brdą i na Pojezierzu Brodnickim administrowane były przez podległe Towarzystwu Bydgoskie Zakłady Eksploatacji Obiektów Turystycznych⁷⁵. W roku 1960 na terenie Bydgoskiego Zarządu Okręgu PTTK czynnych było 14 stałych własnych obiektów turystycznych oraz 6 prowadzących noclegi kontraktowane. Skorzystało z nich wówczas ponad 35 tys. turystów.

W tym miejscu należy również wspomnieć, że kilkanaście lat czynna była także Stacja Turystyczna PTTK we wsi Wiele nad Jeziorem Wielewskim. W 1960 r. z inicjatywy Edmunda Konkolewskiego, działacza społeczno-kulturalnego, znanego recytatora i gawędziarza, powstało we Wielu pierwsze w kraju wiejskie koło PTTK. W tym samym roku powołany został w Chojnicach pod przewodnictwem Stanisława Rolbieckiego, przewodniczącego Prezydium MRN w Chojnicach i prezesa miejscowego Oddziału PTTK, Komitet Budowy Ośrodka Turystyczno-Krajoznawczego we Wielu. Ośrodek miał się składać ze stacji turystycznej oraz muzeum – izby pamięci im. Wicka Rogali i Hieronima Derdowskiego. Stację turystyczną im. Wicka Rogali usytuowano w sąsiedztwie parku Hieronima Derdowskiego. Adaptowano do tego celu dawny areszt gminny, który w części

⁷⁰ Oddział opiekował się też stanicami w Rudzkim Moście i Rytlu oraz obozowiskiem w Tleniu.

⁷¹ W 1960 r. Oddział zorganizował własną bazę turystyki wodnej nad Wisłą.

⁷² Oddział zaadaptował na swe potrzeby barak nad Notecią, mieściły się w nim stacja wodna, lokal Oddziału i świetlica.

⁷³ Schronisko w Przyjezierzu oddane do użytku 6 lipca 1959 r. wybudowano w czynie społecznym, przy pomocy finansowej rad narodowych i miejscowych instytucji.

⁷⁴ Oddział administrował Domem Wycieczkowym zbudowanym w latach 1928-1933 przez miejscowy Oddział PTK. Formalne przekazanie DW w administrację Oddziałowi nastąpiło 1 kwietnia 1961 r.

⁷⁵ BZEOT powstały z przekształcenia Zarządu Urządzeń Turystycznych Oddział w Poznaniu, którym w latach 1953-1956 kierował dyrektor Edwin Witt. Dyrektorem BZEOT był Janusz Mamet.

rozebrano (np. ściany działowe), a do przebudowy wykorzystano m.in. pozostałe z rozbiórki zdrowe materiały budowlane. Obiekt uruchomiono także dzięki subwencjom Wojewódzkiego Komitetu Turystyki w Bydgoszczy, kierowanego przez Czesława Woźnego, znanego działacza turystycznego. Po modernizacji w stacji turystycznej PTTK znalazło się 25 miejsc noclegowych do całorocznej eksploatacji, z kuchnią turystyczną, świetlicą, sanitariatem oraz polem namiotowym na 20 namiotów i parkingiem na 5 samochodów⁷⁶.

W związku ze wzrostem na szczeblu okręgów problematyki ekonomicznej w działalności Towarzystwa, uznaniem obsługi ruchu turystycznego i prowadzenia schronisk za działalność statutową, rozwiązano Zarząd Urządzeń Turystycznych, a jego terenowe ekspozytury przekształcono z dniem 1 stycznia 1962 r. w Biura Usług Turystycznych – Biura Ekonomiczno-Finansowe zarządów okręgów. Z tą datą Zarząd Okręgu w Bydgoszczy przejął byłe bydgoskie Zakłady Eksploatacji Urządzeń Turystycznych na Biuro Usług Turystycznych Okręgu wraz z obiektami w Bachotku, Charzykowach, Sokole Kuźnicy, Tleniu, Swornychgaciach oraz stacjami w Rytlu i Rudzkim Moście⁷⁷. W roku 1962 w administracji oddziałów PTTK i BUT Zarządu Okręgu było 12 obiektów dysponujących w sezonie łącznie 606 miejscami noclegowymi.

1 stycznia 1973 r. rozwiązano Biuro Ekonomiczno-Finansowe (BEF) Zarządu Okręgu w Bydgoszczy, a działalność gospodarczą w sferze budżetu terenowego skoncentrowano w utworzonym wtedy Zrzeszeniu Gospodarki Turystycznej PTTK. Oddziałom pozostawiono w ramach działalności statutowo-usługowej operacje w zakresie budżetu terenowego: pośrednictwo usług turystycznych, sprzedaż sprzętu i pamiątek turystycznych, eksploatację taboru, prowadzenie obiektów turystycznych i wypożyczalni sprzętu turystycznego.

Baza turystyczna mimo niewielkich środków finansowych na inwestycje była stale rozbudowywana. Opracowany w 1974 r. przez Okręgowy Zespół Obiektów Turystycznych w Bydgoszczy plan inwestycyjny na lata 1976-1980 został pozytywnie zaopiniowany przez Wydział Kultury Fizycznej i Turystyki Urzędu Wojewódzkiego w Bydgoszczy. Jak stwierdzono w piśmie Wydziału, projekt planu pokrywa się z programem rozwoju turystyki i wypoczynku po pracy województwa bydgoskiego na lata 1972-1980, zatwierdzonym Uchwałą Nr 14/31/73 PWRN w Bydgoszczy z dnia 7 maja 1973 r. oraz zatwierdzonym programem zagospodarowania Szlaku Brdy⁷⁸.

⁷⁶ Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Bydgoszczy – WKKFiT, sygn. 853 /0339 (PTTK Wiele).

⁷⁷ Z dniem 1 marca 1962 r. kierownikiem BUT został Stanisław Wasilewski, biuro liczyło 4 etaty.

⁷⁸ Archiwum Państwowe w Bydgoszczy, sygn. 1584/792. KFT IV-032-10/21/74 z dnia 6.09.1974 r. Opinia planu inwestycyjnego na lata 1976-1980 PTTK – Okręgowy Zespół

W latach 70. XX w. nastąpiła też modernizacja stanic wodnych. Zwiększyła się liczba miejsc noclegowych m.in. w Charzykowach o 70, a w Żniniu o 50. Z nowych zadań przewidziano w latach 1976-1980 zagospodarowanie pól namiotowych przy domach wycieczkowych w Bachotku i Charzykowach i budowę magazynu kajakowego w stacji w Swornychgaciach. Założono też m.in. kontynuację budowy w Bachotku pawilonu noclegowego na 100 miejsc, a przy DW Charzykowy magazynu na kajaki, natomiast w Bydgoszczy adaptację w willi przy al. Ossolińskich nr 25 suteryny na „Klub Działacza Turysty”, a przy ul. Mostowej nr 5 pomieszczeń dla nowo powołanego Bydgoskiego Biura Turystyki Zagranicznej PTTK⁷⁹. Łączny koszt wymienionych inwestycji założono na 7 752 tys. zł.

Liczba i rodzaj obiektów zmieniały się w latach 1975-1990, także podległość administracyjno-organizacyjna. Po trwającej wiele miesięcy dyskusji w trudnej sytuacji finansowej jednostek gospodarczych, Towarzystwa zmienione zostały w skali kraju i uproszczone struktury zarządzania gospodarki PTTK. Po X Zeździe Krajowym PTTK w dniach 5-7 czerwca 1981 r. nastąpiła likwidacja Dyrekcji Zrzeszenia Gospodarki Turystycznej w Warszawie. W celu dostosowania do wymagań reformy gospodarczej powołano w terenie w 1982 r. specjalistyczne jednostki gospodarcze – Okręgowe Zespoły Gospodarki Turystycznej, którym Zarząd Główny, jako organ założycielski, przekazał szereg swych uprawnień.

OZGT w Bydgoszczy powstał na bazie Zespołu Obiektów Turystycznych, obejmującego swym zasięgiem województwa bydgoskie i pilskie⁸⁰. Zmieniony został obszar działania nowo utworzonego Okręgowego Zarządu Gospodarki Turystycznej w Bydgoszczy. OZGT objął odtąd zasięgiem działania obszar wo-

---

Obiektów Turystycznych PTTK.

⁷⁹ Biuro Turystyki Zagranicznej PTTK powstało w 1961 r. w wyniku przekształcenia Biura Wymiany Międzynarodowej PTTK. Bydgoskie Biuro Turystyki Zagranicznej PTTK utworzono 16 czerwca 1974 r. Oddział BTZ w Bydgoszczy był jednym z 9 oddziałów terenowych, obejmował obszar województw: bydgoskiego, toruńskiego, wrocławskiego i pilskiego. Organizatorem i pierwszym kierownikiem był w latach 1974-1976 Jerzy Marciniak. W roku 1992 BTZ przekształcono w holding spółek prawa handlowego 10 oddziałów. Po likwidacji centrali BTZ PTTK dawne oddziały przekształcono w sp. z o.o. Spółka w Bydgoszczy rozpoczęła działalność 1 czerwca 1992 r. Jej akt założycielski podpisano w styczniu 1992 r. Kapitał założycielski w wysokości 4 100 zł ZG PTTK objął w 100%. W kwietniu 1973 r., zgodnie z postanowieniem 3/93 Zespołu Ekonomicznego, kapitał uległ podwyższeniu o dodatkowe 75 udziałów, z czego 15 objętych zostało przez ZG PTTK, a pozostałe przez Regionalny Oddział PTTK „Szlak Brdy” w Bydgoszczy. Od 1993 r. Oddział posiadał 51% udziałów w BBTZ. Por. *Sprawozdanie Zarządu Głównego PTTK 1993-1997*, Warszawa 1997, s. 127.

⁸⁰ W województwie pilskim administracji ZOT podlegały domy wycieczkowe w Chodzieży i Ujściu oraz stacja wodna w Wąlczu. OZGT w Bydgoszczy przekazał je do OZGT w Poznaniu. W 1981 r. na terenie okręgu czynnych było 11 obiektów.

jewództw bydgoskiego i włocławskiego⁸¹. Od OZGT w Warszawie bydgoski Zarząd przejął Dom Wycieczkowy PTTK w Ciechocinku. Stan liczbowy obiektów administrowanych przez OZGT w Bydgoszczy wzrósł do 12: dom wycieczkowy, 5 stanic wodnych i 6 pól namiotowych. Okresowo administrował też stacją w Sępólnie Krajeńskim. Przy ZW PTTK w Bydgoszczy powołano jako organ doradczo-nadzorczy Radę Programową OZGT, mającą czuwać nad współdziałaniem OZGT z zadaniami statutowymi Towarzystwa.

W latach 70. XX w. okresowo udostępniane były w Grudziądzu również miejsca noclegowe w stacji turystycznej PTTK (potem Polskiego Towarzystwa Schronisk Młodzieżowych) w Młodzieżowym Domu Kultury przy ówczesnej ul. Obrońców Stalingradu 104 (ul. Chełmińska) oraz w Bramie Wodnej, wzniesionej w pierwszej ćwierci XIV w., adaptowanej w latach 1955-1957 na potrzeby turystyki i kultury, gdzie mieściło się schronisko PTTK.

Po przekazaniu w latach 1982-1984, wskutek wygaśnięcia dzierżawy i decyzji władz administracyjnych, domu wycieczkowego w Ciechocinku, OZGT dysponował 2 domami wycieczkowymi (w Charzykowach i Żninie), 5 stanicami wodnymi (w Janowie, Karczewie, Sokole Kuźnicy, Swornychgaciach i Tleniu) oraz 6 wypożyczalniami sprzętu turystycznego (m.in. w Charzykowach, Sokole Kuźnicy, Swornychgaciach i Tleniu). Wraz z likwidacją obiektów w Ciechocinku i Sępólnie (w 1983 r.) przystosowano do działalności całorocznej, uruchamiając w nich funkcję gastronomiczną w Karczewie⁸² i Charzykowach, w tych ostatnich poprzez lokalizację 2 domków campingowych zwiększono liczbę miejsc noclegowych o 10. W 1986 r. stacja wodna PTTK w Charzykowych (kategorii III) oferowała 84 miejsca oraz 60 miejsc w zespole domków turystycznych. Pole namiotowe (biwakowe) PTTK dysponowało 150 miejscami.

Dom Wycieczkowy i Camping w Żninie, oddany do użytku 1 maja 1963 r. staraniem działaczy społecznych Oddziału PTTK w Żninie, usytuowany nad Jeziorem Małym Żnińskim, dysponował wówczas 12 domkami czteroosobowymi, kuchnią turystyczną i polem namiotowym. W 1972 r. oddano dodatkowo do użytku 6 murowanych pawilonów, zwiększając liczbę miejsc noclegowych do 120. Decyzją władz centralnych w 1974 r. przekazano camping i dom wycieczkowy OZGT w Bydgoszczy. Po rozwiązaniu struktur wojewódzkich z dniem 3 stycznia 1991 r. przekazano go pierwotnie wraz z innymi obiektami OZGT Regionalnemu

⁸¹ Dyrektorami OZGT w Bydgoszczy byli kolejno: Marian Walczak (1.01.1973 – 30.04.1982), mgr Ryszard Olszewski (1.05.1982 – 31.07.1988) i mgr Zbigniew Galiński (8.08.1988 – 31.07.1992).

⁸² Stacja wodna (kat. III) w Karczewie nad rzeką Kamionką, położona w odległości ok. 2,5 km od Gostycyna, dysponująca 36 całorocznymi miejscami w pałacyku czynna była w latach 1980-1988.

Oddziałowi PTTK „Szlak Brdy” w Bydgoszczy, utworzonemu 18 października 1991 r. Po wieloletnich staraniach Oddziału Żnińskiego PTTK o zwrot swych obiektów nad Jeziorem Żnińskim decyzją Głównego Sądu Koleżeńskiego, podjętą na posiedzeniu w Świnoujściu 27 lipca 1993 r., dom wycieczkowy i camping powróciły ostatecznie 31 lipca 1993 r. we władanie Oddziału PTTK Żninie, a ich formalne przejęcie nastąpiło 1 sierpnia 1993 r.⁸³ Aktualnie Pałucki Oddział PTTK w Żninie przy ul. Szkolnej 16 dysponuje na campingu i w domu wycieczkowym 174 łózkami (trzy- i czteroosobowymi), bufetem i pokojem spożycia, przechowalnią bagażu, wypożyczalnią sprzętu i placem sportowym.

Okręgowy Zespół Gospodarki Turystycznej w Bydgoszczy postawiono w stan likwidacji 1 maja 1992 r., jej zakończenie nastąpiło 31 lipca 1992 r. Obiekty wydierzawiono Regionalnemu Oddziałowi PTTK „Szlak Brdy” w Bydgoszczy. Funkcję prezesa Przedsiębiorstwa PTTK „Szlak Brdy” Sp. z o.o. pełnił do 30 czerwca 2001 r. wiceprezes ds. gospodarczych Regionalnego Oddziału PTTK „Szlak Brdy” Z. Galiński. Majątek OZGT, obiekty usytuowane nad Brdą i Wdą, stacje wodne w Charzykowach (bez campingu). Swornychgaciach, Sokole Kuźnicy, Bydgoszczy Janowie i Tleniu oraz pole namiotowe w Drzewiczu przejął w 1992 r. w dzierżawę od Zarządu Głównego Regionalny Oddział PTTK „Szlak Brdy”⁸⁴, skupiający głównie działaczy rozwiązanego Zarządu Wojewódzkiego PTTK w Bydgoszczy.

W roku 1992 r. Regionalny Oddział „Szlak Brdy” nabył też na własność parcelę o pow. ok. 7,5 ha w Gostycynie-Nogawicy, usytuowaną na półwyspie u ujścia rzeki Kamionki do Brdy i Jeziora Koronowskiego, na północnym skraju Jeziora (Zbiornika) Koronowskiego i pograniczu Tucholskiego Parku Krajobrazowego, w odległości ok. 6 km od Gostycyna. Teren zakupiono w uprzednich latach przez ZG PTTK. W latach 1992-1993 powstała tu nowa baza turystyczna, złożona z apartamentowca (domku wyposażonego w dwie sypialnie, pokój kominowy, łazienkę i kuchnię), kilku bliźniaczych dwupokojowych domków campingowych z łazienką i kuchnią, pól namiotowego i karawaningowego, budynku socjalnego oraz hangaru i wypożyczalni sprzętu pływającego. Obecnie stacja PTTK w Gostycynie-Nogawicy (czynna w od 1 maja do 30 września) dysponuje

⁸³ 70 lat PTK – 45 lat PTTK w Żninie 1929 – 1954 – 1999, pod red. P. Andersa, Żnin 1999, s. 41-42.

⁸⁴ J. Umiński, *Szlak Brdy*, „Kalendarz Bydgoski” 2003, s. 73-78. W podjętych podczas zjazdu założycielskiego uchwałach postanowiono, że oddział będzie działał przede wszystkim na rzecz turystyki kwalifikowanej, zagospodarowania szlaków wodnych, pieszych i kolarskich związanych z dorzeczem Brdy i Wdy oraz upowszechniać walory przyrodnicze, krajobrazowe i kulturowe tego obszaru poprzez wyznaczanie atrakcyjnych tras turystycznych, publikowanie materiałów krajoznawczych oraz organizowanie imprez turystyczno-krajoznawczych ułatwiających penetrację turystyczną Borów Tucholskich, Pojezierza Kaszubskiego i Kociewia.

35 łózkami, 200 miejscami na polu namiotowym i 30 na karawaningowym. Ma przechowalnię bagażu i wyposażenia, wypożyczalnię sprzętu wodnego, parking, plac sportowy. Odtąd RO PTTK „Szlak Brdy” w Bydgoszczy zarządza zarówno obiektami turystycznymi będącymi jego własnością (Gostycyn-Nogawica), jak i przekazanymi w użytkowanie przez ZG PTTK.

We wrześniu 1993 r. spłonął całkowicie zbudowany w 1956 r. budynek głównej stacji wodnej w Swornychgaciach⁸⁵. Jej rozbiórki i odbudowy z modernizacją dokonano w 1994 r. W latach 1997-2001 zbudowano kolektor kanalizacyjny, a w 2004 r. przeprowadzono modernizację 3 domków, tzw. kurzych stópek. Stacja dysponuje 57 miejscami w domkach campingowych dwu-, zeroosobowych i 50 miejscami na polu namiotowym, wypożyczalnią sprzętu pływającego, kuchnią turystyczną i świetlicą z kominkiem. Czynna jest od maja do września, ale wytrawni turyści mogą z niej korzystać także po sezonie. W 2001 r. wykonano też remont domków campingowych, pomostu i sanitariatu w stacji wodnej w Sokole Kuźnicy, a w stacji w Bydgoszczy Janowie i na campingu w Charzykowach wymianę instalacji kanalizacyjnych i elektrycznych. W 1995 r. w Charzykowach wyremontowano umocnienia nadbrzeża i bosmanki, a w 1998 r. przeprowadzono remont sanitariatów, przeprowadzono remont domków campingowych w Janowie i Sokole Kuźnicy, w latach 2001-2002 w Janowie zmodernizowano sanitariat, zaplecze kuchenne i świetlicę. Po przejściu huraganu w 2002 r. wykonano remont domków campingowych i sanitariatów w Sokole Kuźnicy.

W 1998 r. do ewidencji obiektów turystycznych Regionalnego Oddziału PTTK „Szlak Brdy” weszły 4 pola namiotowe na szlaku Brdy w Gołębku, Piszczku, Wilczym Gardle i Samociążku. Zamknięto je w 2002 r. z uwagi na niewielki stopień wykorzystania przez turystów. W 2005 r. RO PTTK „Szlak Brdy” zrezygnował też z pola namiotowego na 200 miejsc w Drzewiczu nad Brdą i jeziorem Dybrzk, które obecnie jest własnością prywatną.

Po zmianach podziału administracyjnego w 1998 r. i włączeniu powiatu chojnickiego do województwa pomorskiego Dom Wycieczkowy w Charzykowach oraz stacje wodne w Swornychgaciach i Wdzydzach Kiszewskich (czynne w sezonie głównym) przeszły pod administrację przedsiębiorstwa Mazury PTTK Sp. z o.o. w Olsztynie przy ul. Staromiejskiej.

W połowie lat 90. XX w. Regionalny Oddział „Szlak Brdy” uczestniczył w programie pilotażowym TOURIN-PHARE. W jego ramach zmodernizowano m.in. pola biwakowe, oznakowano szlak Brdy zgodnie ze standardami europejskimi⁸⁶ oraz opublikowano mapę i przewodnik po Brdzie i Zbrzycy. Prace

⁸⁵ W latach 60. i 70. stacja była nadal rozbudowywana, np. w 1979 r. oddano do użytku budynek mieszczący hangar na sprzęt pływający, a nad nim 3 pokoje trzyosobowe.

⁸⁶ W latach 1997-2002 utworzono w Polsce 9 oznakowanych szlaków kajakowych o łącznej

konceptyjne nad oznakowaniem pierwszego szlaku wodnego w kraju ze środków Unii Europejskiej, ukończono w 1997 r. Opracowany przez Zbigniewa Galińskiego projekt graficzny i technologię posadowienia znaków zaakceptowano do zastosowania na Brdzie i Wdzie i zarekomendowano jego stosowanie w całej Polsce jako wzory do znakowania szlaków wodnych również w państwach UE. Od 1993 r. w oparciu o własne ośrodki nad Brdą RO PTTK „Szlak Brdy” organizuje w sezonie indywidualne spływy kajakowe pn. „Tramwaj wodny”, którego uczestnicy korzystają ze sprzętu PTTK⁸⁷.

Aktualnie nad Brdą czynne są stacje wodne PTTK: w Swornigaciach nad jeziorem Witocznem, w Gostycynie-Nogawicy, w Sokole Kuźnicy i w Bydgoszczy Janowie oraz Ośrodek Kempingowy w Charzykowach. W latach 90. XX w. uruchomiono też wzdłuż Brdy szereg pól biwakowych (namiotowych) zgrupowanych głównie nad Jeziorem Charzykowskim: w Charzykowach, Funce, Baborzu, opodal jeziora Mielnica, w Małych Swornychgaciach i w Owinku, nad jeziorem Witocznem, między Witocznem a Jeziorem Łackim, nad jeziorem Dybrz (trzy), w Mylofie (Zaporze), Rytlu, Nadolnej Karczynie, Dziekczu, Woziwodzie, Zielonce, Kielpińskim Moście, Gołąbku, Rudzkim Moście, Świcie, Pile Młynie, Gostycynie-Nogawicy, a nad Zbiornikiem Koronowskim (na obu jego brzegach) w Srebrnicy i Wilczym Gardle, a także na ciągu jezior byszewskich, w Krówce i Kadzionce. Administrowane są w większości przez Lasy Państwowe, np. w Woziwodzie i Świcie oraz przez urzędy gminne. W Charzykowach działał ośrodek campingowy, a w Drzewiczu, Gołąbkach (I i II) oraz w Samociążku – samoistne pola namiotowe. Obok wyposażenia stanic wodnych i przygotowania nowych pól namiotowych oznakowano szlaki kajakowe na Brdzie, Wdzie i Zbrzycy o łącznej długości 468 km.

Dysponując własną bazą, Oddział świadczy tradycyjne już usługi turystyczne: spływy kajakowe Brdą i Wdą, wczasy kajakowe „Brdą od źródeł”, „Przełomem

---

długości 882 km, na których ustawiono 500 znaków wolno stojących, nie licząc dodatkowych urządzeń uzupełniających (boje pływające, pomosty, tablice informacyjne). Były to szlaki: Brda na odcinku Świeszyno – Bydgoszcz 218 km (143 znaki), Zbrzyca na trasie Leśno – jezioro Witocznem 30 km (25 znaków), Wda na trasie Lipusz – Świcie 195 km (75 znaków), Rurzyca na trasie Trzebieszki – Krępko 20 km (20 znaków), Obra z Paklicą i Lesicą na trasie Nowy Dworek – Jezioro Kęszyckie 73 km (40 znaków), Czarna Hańcza z Kanałem Augustowskim na trasie Stary Fółwark – Dębowo oraz odcinek przygraniczny 129 km (55 znaków), Krutynia z jeziorami na trasie Sorkwity – Jabłoń 129 km (73 znaki), Kółko Wałeczek na trasie Wałcz – Wałcz 35 km (24 znaki), Dobrzyca na trasie Machliny – rzeka Pilawa 55 km (45 znaków).

⁸⁷ Za uruchomienie tej propozycji edukacyjnej i przygody kajakowej Regionalny Oddział PTTK „Szlak Brdy” otrzymał nagrodę Prezesa Urzędu Kultury Fizycznej i Turystyki w kategorii turystyki kwalifikowanej w konkursie PRZEBIŚNIEG za najciekawsze inicjatywy tworzące nowoczesną ofertę turystyczną w Polsce w roku 1994.

Brdy” i „Wdą przez Kaszuby”, sploty weekendowe na borowiackich rzekach: Brdzie, Wdzie i Zbrzycy. Ich uczestnicy mają m.in. zapewnione miejsca w kajakach, transport bagażu, opiekę pilota, miejsca na polach biwakowych, materiały informacyjne oraz obiadowe. Oddział ułatwia też sploty indywidualne – wędrówki kajakowe: Brdą (od 1993 r. „Kajakowy Tramwaj na Brdzie”) i Wdą („Kajakowe Wahadło Wdą”), a także Chociną, Zbrzycą, Drawą i Słupią.

Po zmianach podziału administracyjnego w 1998 r. i włączeniu powiatu chojnickiego do województwa pomorskiego Dom Wycieczkowy PTTK w Charzykowach oraz stacje wodne w Swornychgaciach i Wdzydzach Kiszewskich przeszły pod administrację przedsiębiorstwa Mazury PTTK Sp. z o.o. w Olsztynie przy ul. Staromiejskiej. W 1986 r. stacja wodna PTTK w Swornychgaciach (kat. III) dysponowała 86 miejscami, a zespół domków campingowych (kat. II/III) 41 miejscami, natomiast pole namiotowe 50 miejscami.

Oddział PTTK w Strzelnie przy ul. Kościelnej 8 prowadzi sezonowy (od 1 lipca do 30 września) Ośrodek Turystyczny w Przyjezierzu, liczący 150 łóżek, w tym 60 w domkach campingowych. Istnieje możliwość 30 noclegów na placu namiotowym. Dostępne są: przechowalnia wyposażenia, wypożyczalnia sprzętu, plac campingowy, plac sportowy.

W miastach PTTK dysponuje obiektami noclegowymi w Golubiu-Dobrzyniu, Toruniu i w Żninie. W Golubiu-Dobrzyniu Dom Wycieczkowy PTTK „Zamek”, administrowany przez miejscowy Oddział, mieści się przy ul. PTTK nr 13 w gotyckim, pokrzyżackim zamku z XIV w., przebudowanym na przełomie XVII i XVIII w. Dysponuje 50 łóżkami (w pokojach jedno-, dwu-, trzy- i wieloosobowych), kawiarnią, przechowalnią bagażu oraz parkingiem.

Development of tourism in the region of Kuyavia and Pomerania in historical context

keywords: tourism, riverside hostels, motels, guesthouses, campsites, PTTK (Polish Tourist and Sightseeing Society)

Summary

The article presents several decades of activities in various forms of development of tourism in the region of Kuyavia and Pomerania, during the interwar period and after World War II all the way until 2018; starting from rather primitive forms of this development to more improved activities. Depending on local conditions and appropriate funds to implement various forms of this development and different investors (PTTK, social organizations and community budgets), we have obtained a wide range of effects and their adjustment to the needs and requirements of tourists in various forms of tourism development.

Touristische Erschließung der Region Kujawien-Pommern in historischer Hinsicht

Schlüsselwörter: Tourismus, Bootsstationen, Jugendherbergen, Touristenheime, Campings, PTTK (Der Polnische Verband für Touristik und Landeskunde)

Zusammenfassung

Der Artikel präsentiert mehrere Dutzend von Jahren der Aktivitäten in verschiedenen Formen der touristischen Erschließung in der Region Kujawien und Pommern, sowohl in der Zwischenkriegszeit (1918-1939), als auch nach dem Zweiten Weltkrieg bis 2018, ausgehend von primitiven Formen dieser Erschließung bis hin zu denen, welche "soweit wie möglich perfekt" sind. Je nach den örtlichen Gegebenheiten, sowie geeigneten Mitteln für die Umsetzung vielfältiger Formen dieser Erschließung, und verschiedenen Investoren (PTTK, soziale Organisationen und kommunales Management), wurden entsprechende Auswirkungen der Umsetzung und ihrer Anpassung an Bedürfnisse und Anforderungen der Touristen in verschiedenen Formen der touristischen Erschließung erzielt.